

3. **Величковский Б. М.** Когнитивная наука: Основы психологии познания: В 2 т. – Т. 1. – М., 2006.
4. **Вірна Ж. П.** Життєві та професійні перспективи в структурі особистісної саморегуляції // Психологія – К., 2002. – Вип. 15. – С. 22–31.
5. **Головаха Е. И.** Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение старшеклассников. – К., 1988. – С. 144.
6. **Дейнека О. С.** Динамика макроекономических компонентов образа денег в обыденном сознании // Психол. журн. – 2002. – Т. 23, № 2. – С. 36–46.
7. **Кононов І.** Адаптаційні та адаптуючі стратегії поведінки міських жителів Луганщини за умов суспільної кризи (за результатами вивчення масової свідомості) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 2. – С. 70–88.
8. **Мамкина Т. М.** Макро – и микрогенез опосредствования. Автореф... канд. психол. наук. – М., 2007.
9. **Мартинюк И. О.** Жизненные цели личности: понятие, структура, механизмы, формирование. – К., 1990. – 112 с.
10. **Миско Е. А.** Особенности жизненной перспективы у ветеранов войны в Афганистане и ливидаторов аварии на ЧАЭС / Е. А. Миско, Н. В. Тарабрина // Психол. журн. – 2004. – № 3. – С. 43–51.
11. **Орбан Л.** Життєва перспектива особистості: акмеологічний аспект аналізу // Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. Зб. наук. пр.: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ, 1996. – Ч. 1. – С. 14–25.
12. **Посохова В.** Інтернет-середовище і формування гендерної ідентичності в процесі життєвого планування // Соціальна психологія. – 2005. – № 4. – С. 153–162.
13. **Саенко Ю.** Игра в будущее // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2003. – № 2. – С. 191–206.
14. **Сергиенко Е. А.** Антиципация как принцип психического развития // <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/38856>
15. **Тарабрина Н. В.** Основные итоги и перспективные направления исследований посттравматического стресса // Психол. журн. – 2003. – Т. 24. – № 4. – С. 5–19.
16. **Титаренко Т.** Прогнозування й планування життєвого шляху // Основи практичної психології / Т. Титаренко, В. Панок, Н. Чепелева. – К., 1999. – С. 177–190.
17. **Толстых Н. Н.** Программа развития временной перспективы и способности к целеполаганию для учащихся 15–17 лет // Руководство практического психолога: психологические программы развития личности в подростковом и старшем школьном возрасте. – М., 1995. – С. 61–73.
18. **Фенько А. Б.** Проблема денег в зарубежных психологических исследованиях // Психол. журн. – 2000. – № 1. – С. 49–61.

Надійшла до редколегії 04.02.08

УДК: 159.922.1

І. А. Горбач-Кудря

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

СТАТЕВОРОЛЬОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ В АСПЕКТІ ВАРТОВОЇ СЛУЖБИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Розглянуто статеворольову ідентичність в аспекті вартової служби у Збройних силах України. Зроблено поняттєве визначення статеворольової ідентичності, її структурних компонентів в аспекті виконання військовослужбовцем обов'язків чатового та оцінювання її ваги на рівні інших чинників, що сприяють виникненню у військовослужбовця такої інтегральної властивості, якою є психологічна готовність до несення вартової служби у Збройних силах України.

Проблемі статеворольової ідентичності присвячена чимала кількість робіт. Попри те, що вона є доволі дискусійною, на чому наголошують дослідники гендерного питання: Т. В. Говорун, Т. В. Зайчикова, Л. М. Карамушка, О. М. Кікінеджі, С. Д. Максименко, Д. В. Сутрін, Е. Шопе, Julien Dutant, Céline Gourdin, Sandrine Teixeira та дослідники питання «ідентичності»: Т. С. Воропай, П. І. Гнатенко,

О. М. Ічанська, В. М. Павленко, її актуальність у сьогоденні є незаперечною. Пов'язане це не лише з розробками термінологічного базису, а й тим інтересом, з яким науковці обговорюють питання гендера та ідентичності в аспекті професійної діяльності. У цій статті буде розглянуто статеворольову ідентичність в аспекті варткової служби у Збройних силах України. Інтерес автора статті до варткової служби, зокрема до виконання обов'язків чатового на посту, обумовлений тим, що традиційно уявлення про роль чатового на посту асоціюють із класичним виявом маскуліно-утвору симптомокомплексу маскулінності / фемінінності, а також тим, що власне армія є одним з тих інститутів, де має перший вияв статеворольова ідентичність. Відповідно об'єктом нашого розгляду є варткова служба у Збройних силах України як цілеспрямована діяльність військовослужбовців на виконання бойового завдання у мирний час, на підтримання стану бойової готовності Збройних сил України та інших військових формувань, а предметом – статеворольова ідентичність. Метою нашої статті є поняттєве визначення статеворольової ідентичності, її структурних компонентів в аспекті виконання військовослужбовцем обов'язків чатового у Збройних силах України та оцінювання її ваги на рівні інших чинників, що сприяють виникненню у військовослужбовця такої інтегральної властивості, якою є психологічна готовність до несення варткової служби у Збройних силах України.

Ю. Є. Альошина, А. С. Волович статеворольову ідентичність тлумачать як відповідність особистості традиційним статеворольовим стереотипам, що існують в культурі [1, с. 77]. Їхні експериментальні дослідження засвідчили, що професійні та статеві ролі чоловіків у радянському суспільстві (а для нас і на пострадянському просторі) ототожнюються, а відповідна статеворольова ідентичність характеризується дифузністю, легкою уразливістю та одночасно значною ригідністю, оскільки формується, насамперед, як результат ототожнення себе з деякою статусною позицією або соціальним міфом «яким має бути чоловік» [1, с. 76].

В. О. Васютинський досліджує у хлопчиків-підлітків з неповної сім'ї «єдиний процес, сторону цілісного формування особистості, у якому так чи інакше поєднується психічна (психологічна) стать, статева належність, статева самосвідомість, статева (психосексуальна) ідентичність, статева роль, статеворольова позиція» [3, с. 20]. Позначаючи це явище терміном «статеворольове самовизначення», В. О. Васютинський виділяє в ньому когнітивний, афективний та регулятивний аспекти. Когнітивний аспект статеворольового самовизначення відображає усвідомлення індивідом власної статевої належності, відповідності власної поведінки й характеру соціальним нормам і експектаціям щодо представників його статі та вимог актуального етапу самовиховання в статеворольовій сфері. Афективний аспект В. О. Васютинський пов'язує із ступенем прийняття індивідом власної статевої належності, оцінкою ним власних статеворольових особливостей у зв'язках із навколишнім, прагненням або відсутністю його змінити щось у цих особливостях. Регулятивний аспект передбачає здійснення індивідом поведінки згідно власних уявлень (або всупереч їм) про статево визначену поведінку, відповідність поведінки соціальним нормам і вимогам, намагання індивіда корегувати поведінку з урахуванням її статеворольової спрямованості [3, с. 24].

О. С. Кочарян статеворольову ідентичність визначає як багаторівневе утворення, один з аспектів особистісної ідентичності, що продуктивно є зрозумілою в контексті теорії ідентифікації, статевих ролей та соціального наочання, пре- та постнатальних ендокринних впливів через характеристики маскулінності / фемінінності як цілісного феномену. Функціонуючи як структура, статеворольова ідентичність, на думку О. С. Кочаряна, має вікову динаміку та гендерні особливості структурної організації [7, с. 69], а маскулінність та фемінінність являють собою деяку феноменологію, що традиційно описується як відповідність поведінки, рис характеру, поглядів, настанов тощо деяким чоловічим або жіночим культурним зразкам [7, с. 70].

Г. Крайг під статеворольовою ідентичністю розуміє найважливішу частку Я-концепції особистості, яка не є константною, назавжди вкоріненою особливістю. Вона формується протягом життя та залежить від факторів спадковості, конкретного історичного періоду, норм культури та вікового складу сім'ї, де виховується індивід. Тобто, на думку Г. Крайга, спадковість та культура, що щільно взаємодіють між собою, «як дві нитки однієї мотузки» [8, с. 143], є визначальними у становленні статеворольової ідентичності як певного поєднання кола позитивних аспектів традиційної чоловічої (маскулінність) або / та традиційної жіночої (фемінінність / андрогінність) поведінки.

О. М. Ічанська, розглядаючи статеворольову ідентичність як один із видів особистісної ідентичності, зазначає, що «переживання особистістю самототожності є атрибутивною характеристикою нормальної особистості, показником її психічного здоров'я, компетентності, умовою прояву індивідуальності, морального розвитку особистості, здатності до самоактуалізації та вдалої саморепрезентації» [6, с. 18]. Структурні компоненти особистісної ідентичності, як вважає О. М. Ічанська, знаходяться в основі і статеворольової ідентичності та залежать від психологічних особливостей становлення особистості [6, с. 44]. Виділяючи когнітивний, емоційно-оцінний та часовий компоненти, дослідниця зазначає, що вони перебувають у динамічному взаємозв'язку. Когнітивний компонент особистісної ідентичності – це самостійний вибір особистістю власних характеристик, принципів, ціннісних орієнтацій, в процесі якого розширюється контекст самосприйняття особистості. Емоційно-оцінний – це внутрішній діалог у двох напрямках: зміна ставлення до власного «Я» на основі переосмислення інформації про себе або уникнення даної необхідності за допомогою використання захисних психологічних механізмів. Часовий компонент – це часові модуси «Я» особистості. Індивід осмислює себе в теперішньому, уявляє в минулому, сподівається сформулювати у майбутньому [6, с. 36].

Н. М. Терещенко [11, с. 13] визначає статеворольову ідентичність як багаторівневу структуру, що охоплює хронологічну, функціональну та оцінну підструктури. Хронологічна підструктура, на думку Н. М. Терещенко [11, с. 13], пов'язана з хронологічними етапами психосексуального онтогенезу та охоплює собою ідентичність «Дитина», що поєднує дитячі уявлення про статі та відповідну гендерну роль, ідентичність «Підліток», що пов'язана із проблемою статі, ідентичність «Дорослий», що включає еротичні, сексуальні, партнерські (дружні) визначення статі, соціальну ідентичність «Статеве соціально-нормативне обличчя», що являє собою усвідомлення гендерної ролі та її репрезентації «Я жінка / чоловік, він / вона чоловік / жінка», «Я маю вигляд чоловіка / жінки», «Я поводжусь як чоловік / жінка». Функціональна підструктура відображає гендерне функціонування та представляє різні типи задоволеності як представника певної статі – соціальна задоволеність, що включає умовно асексуальні прояви певної статі, які представляють чоловіка / жінку в соціумі; еротична задоволеність [11, с. 14]. Оцінну підструктуру Н. М. Терещенко пов'язує із позицією особистості стосовно оцінювання статеворольових утворень симптомокомплексу маскулінності / фемінінності, оцінки «біогенного, поведінкового і рівня Я-концепції» [11, с. 14].

Н. М. Дорошенко статеворольову ідентичність тлумачить як одну з категорій феномену маскулінності / фемінінності, «як єдність самоусвідомлення і поведінки особистості, що відносить себе до тієї чи іншої статі і орієнтується на вимоги відповідної статевої ролі» [5, с. 12].

Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджі зазначають, що статеворольову ідентичність у наукових дослідженнях психології статі 70-х–80-х років ХХ століття переважно розглядали як один із вимірів гендерної ідентичності психічно здорової особистості. У ній вбачали вибір статевоповідних сімейних і соціальних ролей, тобто традиційно гендерної поведінки [4, 96]. У власних позиціях Т. В. Говорун,

О. М. Кікінеджі наполягають на необхідності розмежовувати статеворольову та гендерну ідентичність, оскільки перша є більш вузьким поняттям. Дослідниці вважають, що статеворольова ідентичність є реальним виявом людини із відповідностями та поза відповідностей щодо статеворольових очікувань суспільства. Вона має індивідуальний характер і визначається межами конкретної ролі [4, с. 23].

Отже, статеворольова ідентичність – це один із аспектів особистісної ідентичності, що має вікову динаміку, гендерну структурну організацію та формується під впливом спадкових чинників та чинників соціальної ситуації розвитку. В аспекті виконання обов'язків чатового у Збройних силах України статеворольова ідентичність – це суб'єктивне осмислення, переживання особистістю співвіднесеності когнітивного, емоційно-оцінного та поведінкового структурних елементів психологічної готовності до несення вартової служби, своєрідна єдність статеворольового самоусвідомлення та поведінки військовослужбовця, який чатує на посту. Особливості її функціонування визначаються когнітивним, емоційно-оцінним та поведінковим структурними компонентами, що перебувають у динамічному взаємозв'язку. Когнітивний структурний компонент статеворольової ідентичності виявляється в усвідомленні юнаком ролі чатового як статевоспіввіднесеної; відповідності поведінки й характеру особистості вимогам, що висуваються нормативними документами, які регулюють вартову службу в Збройних силах України, та експектаціям стосовно чатового як суб'єкта цілеспрямованої діяльності військовослужбовців на виконання бойового завдання у мирний час; відповідності вимог актуальному стану виховання у статеворольовій сфері: які риси, властивості слід розвинути, а яких слід позбутися, щоб сформувати психологічну готовність до несення вартової служби у Збройних силах України. Емоційно-оцінний структурний компонент визначається позицією особистості стосовно оцінювання статеворольових утворень симптомокомплексу маскулітності / фемінітності; прийняттям ролі чатового як відповідної статевоспіввіднесеної ролі, що вимагає наявності таких індивідуально-психологічних властивостей когнітивної сфери, як пильність та вміння обирати у критичній ситуації єдино правильне рішення, гнучкість, оперативність, глибина, ініціативність, евристичність, прогностичність, самостійність, кмітливість та спостережливість; емоційно-оцінної – як емоційна врівноваженість та обережність, наявність витримки та холоднокрівності; поведінкової – як психологічна готовність до відбиття нападу, порядності, чесності, сміливості та рішучості, відчуття справедливості, мужності, професійна етика. Поведінковий структурний компонент статеворольової ідентичності полягає у регуляції поведінки військовослужбовця за власними статеворольовими уявленнями про чатового; відповідності поведінки індивіда соціальним нормам та вимогам, що визначають діяльність вартової служби у Збройних силах України і передбачають сформованість таких індивідуально-психологічних властивостей, як психологічна готовність до відбиття нападу, пильність та вміння обирати у критичній ситуації єдино правильне рішення, гнучкість, оперативність, глибина, ініціативність, евристичність, прогностичність, самостійність, емоційна врівноваженість та обережність, наявність витримки та холоднокрівності, кмітливість та спостережливість, порядність, чесність, сміливості та рішучість, відчуття справедливості, мужності, професійна етика; намагання корегувати власну поведінку з урахуванням особливостей власного статеворольового самоусвідомлення.

Виконання обов'язків чатового пов'язане із засвоєнням нової ролі, формуванням такого способу поведінки, який би визначався насамперед усвідомленням її соціальної значущості і внутрішньої необхідності для юнака, а не лише зовнішніми позитивними чи негативними санкціями. Тому найбільшу вагомість (порівняно із фізіологічними механізмами, психофізіологічними та психологічними механізмами працездатності), на нашу думку, тут мають психосоціальні механізми, що сприяють перетворенню соціальних, правових, моральних, часових, просто-

рових, фізіологічних вимог вартової служби у мотиви, якості особистості, які визначають позитивну результативність виконання бойового завдання у мирний час. Військовослужбовець у змозі керувати власними діями і вчинками, здійснювати вибір між ними, свідомо обирати рішення лише за наявності сформованої готовності оволодіти власними емоційними переживаннями, усвідомити себе як “Я”. В основі цих процесів знаходиться здатність до рефлексії (мислення) стосовно власних прагнень, до того, щоб певним чином поставитись до них.

Рефлексія виступає вихідною операцією, на основі якої відбувається становлення в особистості статеворольової ідентичності. Вона передбачає звернення свідомості юнака на себе і спричиняється конкретною ситуацією залучення воїна до складу варту. Як зазначав С. Л. Рубінштейн, робота власне над собою, тобто робота, прямою метою якої є формування у себе певних якостей, може відбутись лише за умов включення як ланки до діяльності, спрямованої на безпосереднє розв’язання життєво важливих завдань [10, с. 319]. На думку І. Д. Беха, в широкому розумінні рефлексія – це «відображення власних психічних процесів у свідомості індивіда. При цьому акт відображення безпосередньо здійснюється у формі мислення. У такому розумінні рефлексивність означає, що дії супроводжуються своєрідним «зворотним зв’язком» – суб’єкт усвідомлює свої дії. Виконуючи функцію осягнення внутрішнього світу, рефлексія виступає основою самосвідомості як єдності самопізнання, емоційно-ціннісного ставлення до себе і саморегулювання поведінки та діяльності» [2, с. 22]. Відповідно результатом рефлексії як процесу мислення виступає самопізнання, пов’язане із суб’єктивним осмисленням, переживанням військовослужбовцем ролі чатового, особистісним ставленням до пізнаного. У свою чергу таке емоційно-забарвлене самопізнання включається до системи регуляції поведінки юнака.

Адекватне відображення суб’єктом самого себе зумовлене суспільними відносинами, зв’язком людини з іншими людьми, що встановлюється у їхніх реальних діях. Довільне прийняття особистістю рішення діяти згідно певної етичної норми, тобто прийняття ролі чатового, – це акт надзвичайної складності. Він розгортається між двома центрами. З одного боку знаходиться соціальна вимога, точніше її зміст. З іншого – суб’єкт, який мусить зайняти морально значущу і відповідально активну позицію щодо неї. Власні стимульні можливості соціальних вимог значно знижуються через те, що зовнішні подразники починають зустрічати опір з боку самосвідомості суб’єкта, фільтруватися нею. Саме від юнака тепер залежить доля зовнішнього впливу – буде він прийнятий чи ні.

Ситуація обов’язку початкового, на думку І. Д. Беха, не є абсолютно індивідуальною для суб’єкта, оскільки він розмірковує стосовно поставленої перед ним певної соціальної вимоги. Власне вже цим самим він вступає з нею у відношення заданості, емоційного переживання. Тут діє психологічний закон, згідно якого будь-які вимоги взагалі не можуть навіть осмислюватись, якщо суб’єкт до них байдужий. Слабкий та нестійкий характер емоційної привабливості вартової служби не сприяє швидкому визначенню юнаком виконання обов’язків чатового як суспільно значущої поведінки. Первинна емоційна привабливість, щоб виступити у функції спонуки до розгортання процесу довільного прийняття особистістю рішення, мусить зрости у напрямі збільшення її сили та стійкості. Однак це явище не є спонтанним, воно не розвивається само собою, а зумовлене певними психолого-педагогічними факторами та цілеспрямованими впливами на процеси становлення статеворольової ідентичності.

Отже, засвоєння особистістю ролі чатового не може нівелювати значення статеворольової ідентичності. Емпіричні результати, отримані в ході процедури традиційного для Збройних сил України психофізіологічного відбору, виявила у військовослужбовців першого року служби військової частини А 3435 смт Десна Козелецького району Чернігівської області невиражену рухливість в осо-

бливостях нервово-психічної стійкості, нейрофізіологічних характеристик нервової системи та засвідчила, що психофізичний аспект, якому надається надмірно велике значення у відборі кандидатів на виконання обов'язків чатового, об'єктивно фіксує актуальний стан розвитку у військовослужбовців фізіологічних механізмів, психофізіологічних та психологічних механізмів працездатності психологічної готовності до несення вартової служби, не вичерпує повної сукупності розвитку особистості юнака. Осторонь залишаються тонкі або надмірно тонкі моменти людських проявів, які вивчає психологія [9, с. 17]. Відтак виникнення психологічної готовності до несення вартової служби у Збройних силах України, що розглядається як органічне минуле, може бути зрозуміла лише у поєднанні з надсоціальним майбутнім, що формує розвинуту вибірковість зрілої особистості стосовно середовищних факторів та визначає самостійність її вибору. Це підтверджує тезу про вагомість статевої ідентичності у забезпеченні результативно-позитивного виконання обов'язків чатового Збройних сил України та відкриває широкий простір для проведення нових досліджень, пов'язаних із вивченням гендеру у професійній діяльності.

Бібліографічні посилання

1. Алёшина Ю. Е. Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины / Ю. Е. Алёшина, А. С. Волович // Вопросы психологии. – 1991. – №4. – С. 74–82.
2. Бех І. Д. Від волі до особистості. – К., 1995.
3. Васютинський В. О. Особливості статевої ідентичності хлопчиків-підлітків із неповної сім'ї: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – К., 1992.
4. Говорун Т. В. Гендерна психологія: Навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджи – К., 2004.
5. Дорошенко Н. М. Гендерна детермінація вибору студентами стратегії поведінки в конфлікті: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – К., 2003.
6. Ічанська О. М. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – К., 2002.
7. Кочарян А. С. Личность и половая роль: симптомокомплекс маскулинности / фемининности в норме и патологии: Дис. ... докт. психол. наук: 19.00.04 – Х., 1996.
8. Крайг Г. Психология развития. – СПб., 2001.
9. Кричевец А. Н. Внутренние условия развития и психофизическая проблема // Вопросы психологии. – №1, янв. – февр., 2005. – С. 3–15.
10. Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии // Рубинштейн С. Л. Избранные философско-психологические труды. Основы онтологии, логики и психологии. – М., 1997. – С. 215–432.
11. Терещенко Н. М. Статево-рольова структура жіночої тілесної ідентичності: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2003.

Надійшла до редакції 04.03. 08.

УДК: 159.942.52

Л. П. Журавльова, С. Є. Виговський

Житомирський державний університет ім. І. Я. Франка

ТРАНСФІНІТНА ЕМПАТІЯ

Розглянуто феноменологію, структуру, генезис і функцію трансфінітної емпатії, яка репрезентує духовний рівень розвитку емпатійності. Доведено, що її трансцендентними механізмами є домінування в нервовій системі людини пошуку високого рівня активації, неадаптивна активність особистості, садистичні схильності, емпатійна спрямованість.

Протягом останнього десятиріччя на теренах української психологічної науки проблема емпатії починає цікавити все більше коло дослідників. Проте, незважаючи на відсутність цілісної теорії емпатії, переважна більшість досліджень